

Т.Л. АНДРІЄНКО, В.А. ОНИЩЕНКО

Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України
вул. Терещенківська, 2, Київ, МСП-1, 01601, Україна
postmaster@ligazap.kiev.ua

**МІЖНАРОДНА ПРОГРАМА «ВАЖЛИВІ
БОТАНІЧНІ ТЕРИТОРІЇ» (ІРА) ТА
ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ**

*Ключові слова: охорона рослин, території, біотопи,
місцезростання, ендеміки, Європа*

На VI Конференції країн Конвенції з біологічного різноманіття (СВД) у Гаазі в 2002 р. прийнято Глобальну стратегію збереження рослин, яка визначає 16 основних завдань на період до 2010 р. П'яте завдання вимагає за цей період взяти під охорону 50 % територій, найцінніших в аспекті охорони рослин. Для сприяння організації їхньої охорони в Європі створено міжнародну програму «Важливі ботанічні території» («Important Plant Areas» — ІРА). Україна досі не брала в ній участі, проте перші кроки у нас вже зроблено.

Цю тематику та виконання проектів за нею курують міжнародні природоохоронні організації Plantlife та Planta Europa (Міжнародна асоціація охорони європейської флори). Програма ІРА спрямована насамперед на збереження видів міжнародної охорони, ендеміків та їхніх біотопів. Її завдання — на основі єдиних для Європи критеріїв виявити та зберегти як систему найцінніші для рослинного світу території в Європі та за її межами. Створюється міжнародна база даних ІРА.

Щоб найважливіші в європейському масштабі території України були охоплені цією програмою і увійшли до її бази даних, необхідно адаптувати критерії виділення ІРА, які вже застосовуються в європейських країнах, до умов України. Ця адаптація включає складання списків індикаторних видів типів біотопів України й уточнення класифікації біотопів EUNIS (European Nature Information System) з урахуванням даних щодо території України — насамперед рідкісних біотопів.

Нині проекти за ІРА виконані у Великій Британії, Польщі, Чехії, Словаччині, Румунії, Болгарії, Словенії, Хорватії, Македонії, Сербії та Чорногорії, Швеції, Естонії, Білорусі, Туреччині. Існує і постійно вдосконалюється стандартизована методика організації важливих ботанічних територій. Вона обговорювалася на кількох з'їздах *Planta Eurora* та її семінарах. Видано кілька монографій за результатами проектів і методичними розробками [5, 6, 8—10]. Є перші публікації по Україні. Вони в основному роз'яснюють сутність програми ІРА та з'ясовують можливості застосування її в Україні [1, 2].

ІРА виділяються за трьома основними критеріями: А (види під загрозою), В (видове багатство), С (біотопи, що охороняються).

За критерієм А ІРА — це території, найважливіші для певних видів. Різні варіанти критерію відповідають чотирьом групам видів [1]: А (I) застосовується за наявності видів, визнаних такими, що знаходяться під глобальною загрозою, — це види «високих» категорій (Cr, Ep, Vu) Червоного списку МСОП [7, 11], під критерій А (II) включає види, для існування яких є загрози в Європі, — для України це види Додатку I Бернської конвенції і (за опублікованими рекомендаціями щодо створення ІРА [1]) — види категорій Cr, Ep, Vu Європейського Червоного списку [4]. Правильність такого трактування Європейського Червоного списку є сумнівною, оскільки до нього включають лише види, які знаходяться під глобальною загрозою, що і відображено у його повній назві; підкритерій А (III) — наявність «національних ендеміків» — видів, які поширені лише у межах однієї країни, проте не відповідають критеріям А (I) та А (III) і перебувають під очевидною загрозою; підкритерій А (IV) — наявність «національних субендеміків» — видів, котрі опинилися під очевидною загрозою і поширені у двох—трьох країнах, а якщо у більшій кількості країн, то у країні, яка розглядається, має бути не менше 50 % світової популяції. До ІРА за критерієм А слід включити всі ділянки, на яких зростають принаймні 5 % загальної кількості особин виду в країні, або 5 «найращих» ділянок. Якщо в межах країни є не більше 10 популяцій виду, то за цим критерієм можна включати всі популяції. ІРА за критерієм А рекомендується виділяти насамперед для видів, поширених нерівномірно, які утворюють у межах країни невелику кількість відносно щільних популяцій. В Україні такими є, наприклад, *Isoetes lacustris* L., *Erysimum transsilvanicum* Schur, *Schivereckia podolica* Andr. ex DC., *Silene jailensis* N. Rubtz. Для видів з дифузним поширенням не обов'язково створювати окремі території. ІРА для них складніше обґрунтувати. Наприклад, важко довести, що

на певній території знаходиться одна з п'яти найбільших популяцій виду або 10 % загальної чисельності виду в Україні. Такі види можуть охоронятися на ІРА, створених для інших видів за іншими критеріями.

Критерій В передбачає оцінку кількості видів із спеціальних списків індикаторних видів. Такі списки складаються в країнах для біотопів другого рівня за класифікацією EUNIS. Прикладами цих біотопів можуть бути «верхові болота», «засолені незаболочені трав'яні угруповання» або «хвойні ліси». Методика формування цих списків детально не розроблена, вона може відрізнятися у різних випадках. Загалом до них включають види, які трапляються переважно у групі ценозів, що характеризується. Це можуть бути типові, ендемічні, рідкісні для країни види або їхні поєднання. Після оцінки кількості видів із списку на територіях—кандидатах до ІРА — останні відбираються так само, як і за умови застосування критерію А: система ІРА для конкретної країни має охоплювати до 10 % площі кожного біотопу другого рівня за класифікацією EUNIS або 5 «найкращих» ділянок. Так, у Туреччині список індикаторів піщаних дюн включає 41 вид. До ІРА за критерієм В включено ділянки, на яких виявлено не менше 15 видів із цього списку [1]. У Румунії не склали списки для кожного біотопу другого рівня [9]. Натомість там є один список, до якого занесено види Червоного списку Румунії.

Критерій С передбачає використання списків біотопів, котрі підлягають охороні, наведених в Додатку I Директиви з біотопів і Резолюції 4 Бернської конвенції. Підкритерій С (I) ґрунтується на наявності біотопів, які в зазначених списках є пріоритетними, С (II) — на інших біотопах з цих списків. Території за підкритерієм С (I) належать до ІРА, якщо вони включають не менше 5 % біотопу або ті, які в сумі охоплюють 20—60 % біотопу в межах країни. За підкритерієм С(II) відбираються ділянки, що містять не менше 5 % площі біотопу або 5 «найкращих» ділянок.

Одна і та сама важлива ботанічна територія може одночасно відповідати різним критеріям, а в межах однієї групи критеріїв — бути територією для охорони кількох видів або біотопів.

У рекомендаціях щодо виділення ІРА мало уваги приділяється площі окремо взятої ботанічної території та загальній кількості ІРА у країні. ІРА за підкритерієм А (I), призначена для охорони, наприклад, певного петрофітного виду, може включати як лише ту скелю, на якій він росте, так і в тисячу разів більшу площу прилеглої лісу, де цей вид відсутній або трапляється у незначній кількості. Немає однозначної відповіді на питання про те, який з цих двох варіантів кращий. Одним з основних завдань проекту ІРА є стандартизована на міжнародному рівні інвентаризація рослинного світу. Згідно з цим краще описувати як ІРА невеликі території, оскільки це забезпечує точніші інвентаризаційні дані. З іншого боку, прилеглі до компактної популяції території можуть бути істотними для стабілізації екологічного середовища і тривалої охорони виду. Велика площа є бажаною для ІРА, виділених за критерієм С. У разі застосування цього критерію важливою є охорона

найменш фрагментованих, тобто великих територій з певним видом біотопу. Мабуть, найкращий варіант — поєднання ІРА малої площі, де концентруються рідкісні види, з ІРА більшої площі, які можуть межувати з першими і здебільшого виділятимуться за критеріями В і С.

У різних країнах питання площі і кількості ІРА вирішене по-різному. Так, у Білорусі виділено 10 ІРА, їх середня площа становить 70 тис. га. Видокремлення ІРА тут мало вигляд оцінки за методикою ІРА заповідників, національних парків і великих заказників. У Словаччині, територія якої вчетверо менша, є 154 ІРА з середньою площею 4,3 тис. га (таблиця). Загальна територія ІРА у різних країнах становить від 3,4 до 50,9 % їх загальної площі. Площі окремих ІРА варіюють у широких межах. Так, наприклад, у Словенії найменша ІРА займає 1 га, найбільша — 144 тис. га. Із 796 ІРА країн Центральної Європи 281 мають площу менше 100 га, 43 — понад 100 тис. га [8].

У Європі вже створено системи територій, важливих для різних груп організмів, — птахів (ІВА), плазунів (ІНА), бабок (ІДА), метеликів (РВА). Одна і та сама територія може мати кілька таких статусів, а крім того — правовий державний статус (бути природно-заповідною територією) і правовий міжнародний статус (біосферний резерват, об'єкт світової спадщини, водно-болотне угіддя міжнародного значення). Статус ІРА не є правовим. Мережа ІРА — це, насамперед, система стандартизованих інвентаризаційних даних і природоохоронних рекомендацій, які мають реалізовуватися за допомогою інших інструментів, передусім природно-заповідного фонду. Водночас створення ІРА не треба погоджувати із землевласниками, землекористувачами і відомствами, і може бути вагомою складовою наукового обґрунтування виділення природно-заповідної території. В семи централь-

Кількісні характеристики мережі ІРА у деяких країнах Європи

Країна	Площа країни (тис. км ²)	Загальна площа		Кількість ІРА	Середня площа ІРА, га	Площа території країни, що припадає на одну ІРА, га
		ІРА, га	ІРА (% території країни)			
Білорусь	207	698330	3,4	10	69833	2070000
Естонія	45	286084	6,4	108	2649	41667
Польща	312	2070000	6,6	116	17845	268966
Румунія	238	426500	1,8	276	1545	86232
Словаччина	49	654507	13,4	154	4250	31818
Словенія	20	1017979	50,9	57	17850	35088
Чехія	79	146051	1,9	68	2148	115976
Туреччина	853	11091726	13,0	122	90916	699200
Велика Британія	245	—	—	737	—	33243
У середньому	—	—	12,2	—	25880	418618

ноєвропейських країнах, де майже одночасно видокремлювали ІРА, загалом виділено 796 ІРА. Із них — 616 мають природно-заповідний статус, а 180 — ні. Рамсарськими угіддями є 68 ІРА у цих країнах, біосферними резерватами — 14, важливими для птахів територіями (ІВА) — 79 (із 266 ІВА на їхніх територіях), важливими для метеликів (РВА) — 36 (із 94 РВА) [8]. В одних країнах загальна площа ІРА перевищує таку природно-заповідних територій, в інших є нижчою.

Надання статусу ІРА природно-заповідним об'єктам України крім підвищення загальної захищеності території, дасть змогу уточнити режим їхньої охорони. Адже однією з проблем заповідної справи в Україні є недостатня розробленість режиму, відсутність чітко сформульованих пріоритетів охорони. У ряді випадків на природно-заповідних територіях проводяться необґрунтовані «регуляційні» заходи (наприклад, санітарні рубки в лісах), в інших випадках важко отримати дозвіл на справді потрібні регуляційні заходи, спрямовані на збереження конкретних об'єктів, у тому числі рідкісних видів рослин. Створюючи ІРА велику увагу приділяють пріоритетам охорони (ці території видокремлюють для охорони конкретних видів і біотопів), загрозам, необхідним заходам.

В Україні необхідно здійснити оцінку існуючих природно-заповідних територій за критеріями ІРА. При цьому їх територіально відокремлені частини доцільно розглядати як окремі ІРА. Якщо у межах великої цілісної природно-заповідної території її окремі частини суттєво відрізняються у ботанічному аспекті від інших, їх також можна трактувати як окремі ІРА. Якщо до складу природно-заповідної території не ввійшли ботанічно цінні прилеглі ділянки, то слушним може бути включення до ІРА як власної природно-заповідної території, так і прилеглих площ. Ймовірно, ряд ІРА створюватимуться на площах, які нині не мають природно-заповідного статусу.

Створення ІРА за критерієм А є перспективнішим для південної частини України, де багато ендемічних видів. Площа ІРА тут буде переважно невеликою, здебільшого — десятки гектарів. На півночі та заході України, де природна рослинність менш фрагментована, більшість ІРА, на нашу думку, мають створюватися за критерієм С. Їхня площа становитиме сотні, тисячі і десятки тисяч гектарів. В Українських Карпатах більшість ІРА виділятимуться переважно за критерієм С, але у високогір'ї є великі перспективи застосування критерію А.

Українським ботанікам доцільно приєднатися до колег з інших європейських країн у виділенні ІРА. Це відкриває нові перспективи для міжнародної співпраці з охорони фіторізноманітності.

1. *Андерсон Ш.* Идентификация ключевых ботанических территорий: Руководство по выбору участков в Европе и основа развития этих правил для всего мира. — М.: Изд-во Представительства Всемирного Союза Охраны Природы (IUCN) для России и стран СНГ, 2003. — 39 с.

2. Андриенко Т.Л., Онищенко В.А. Ключевые ботанические территории Украины (перспективы создания и развития) // Ключевые ботан. территории Северной Евразии: Сб. статей. — М.: Изд-во Представительства Всемирного Союза Охраны Природы (IUCN) для России и стран СНГ, 2004. — Вып. 1. — С. 28—39.
3. Андриенко Т.Л., Онищенко В.А. Охорона фіторізноманіття на природно-заповідних територіях України // Вісн. Запоріж. держ. ун-ту. — 2004. — № 1. — С. 19—24.
4. *Европейский* Красный список растений, находящихся под угрозой исчезновения в мировом масштабе. — Нью-Йорк, 1992. — 185 с.
5. *Ключевые* ботанические территории Северной Евразии: Сб. статей. — М.: Изд-во Представительства Всемирного Союза Охраны Природы (IUCN) для России и стран СНГ, 2004. — Вып. 1. — 75 с.
6. Масловский О.М., Ярошевич Е.Н., Пронькина Г.А. Проект ключевые ботанические территории Беларуси. — Минск, 2003. — 16 с.
7. Мосякін С.Л. Рослини України у світовому Червоному списку // Укр. ботан. журн. — 1999. — 56, № 1. — С. 79—88.
8. Anderson S., Kušik T., Radford E. Important Plant Areas in Central and Eastern Europe: Priority Areas for Plant Conservation. — London: Plantlife International, 2005. — 104 p.
9. Ghid Pentru Identificarea Importanțelor Aree de Protecție și Conservare a Plantelor din România. — București: Editura «Alo, București», 2003. — 113 s.
10. Stanová V., Valachovič M. [eds.]. Katalóg Biotopov Slovenska. — Bratislava: DAPHNE — Inštitút aplikovanej ekológie, 2002. — 225 p.
11. Walter K.S., Gillet H.J. (eds.). 1997 IUCN Red List of Threatened Plants. Compiled by the World Conservation Monitoring Centre. — IUCN — The World Conservation Union, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 1998. — 862 p.

Рекомендує до друку
Ю.Р. Шеляг-Сосонко

Надійшла 19.06.2006

Т.Л. Андриенко, В.А. Онищенко

Институт ботаники им. Н.Г. Холодного НАН Украины, г. Киев

МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРОГРАММА «ВАЖНЫЕ БОТАНИЧЕСКИЕ ТЕРРИТОРИИ» (ИПА) И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

В статье кратко рассмотрена история создания сети ИПА. Особое внимание уделяется критериям отбора таких территорий. Представлены результаты работы по созданию ИПА в некоторых странах. Обсуждаются перспективы создания такой сети в Украине.

Ключевые слова: охрана растений, территории, биотопы, места произрастания, эндемики, Европа

T.L. Andrienko, V.A. Onyshchenko

M.G. Kholodny Institute of Botany, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

INTERNATIONAL PROGRAMME «IMPORTANT PLANT AREAS» (IPA) AND PERSPECTIVES OF ITS DEVELOPMENT IN UKRAINE

The article gives a brief history of IPA network. A special attention is granted to the IPA selection criteria. Results of IPA projects in some countries are considered. Perspectives of the IPA network in Ukraine are discussed.

Key words: plants conservation, areas, biotopes, habitats, endemics, Europe